

اثربخشی برنامه پیشگیری از زورگویی اولویوس بر زورگویی، مهارت‌های اجتماعی و عزت نفس دانش آموزان در مدارس ابتدایی

حسین قمری گیو¹، سیدحسن سروش زاده²، مقصود نادر³، نیلوفر میکاییلی⁴

تاریخ پذیرش: 92/4/25

تاریخ وصول: 91/8/5

چکیده

هدف اصلی از پژوهش حاضر بررسی اثربخشی برنامه پیشگیری از زورگویی اولویوس بر زورگویی، مهارت‌های اجتماعی و عزت نفس دانش آموزان کلاس پنجم ابتدایی می‌باشد. این تحقیق از نوع آزمایشی می‌باشد، که در آن از طرح پیش‌آزمون- پس‌آزمون با گروه کنترل استفاده شده است. هر یک از دو گروه شامل 30 نفر دانش‌آموز زورگو می‌باشد که به روش نمونه‌گیری در دسترس انتخاب و بطور تصادفی در دو گروه آزمایشی و کنترل گمارده شدند. دانش‌آموزان هر دو گروه به پرسشنامه تجدید نظر شده زورگو/ قربانی اولویوس، مقیاس مهارت‌های اجتماعی ماتسون و مقیاس عزت نفس روزنبرگ پاسخ دادند. به منظور تجزیه و تحلیل اطلاعات، برای بررسی فرضیه‌های پژوهش و تعیین میزان اثربخشی برنامه بر زورگویی، مهارت‌های اجتماعی و عزت نفس آزمودنی‌ها، از روش تجزیه و تحلیل واریانس چند متغیره

1. دانشیار گروه روانشناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران. (نویسنده مسئول)

H_ghamarigivi@Yahoo.com

2. کارشناس ارشد روانشناسی بالینی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران.

3. دانشجو کارشناسی ارشد روانشناسی، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

4. استادیار گروه روانشناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران.

(MANOVA) و برای پاسخ به سؤال تحقیق از تحلیل رگرسیون چند متغیره به شیوه گام به گام استفاده شده است. نتایج نشان داد که دو گروه از نظر زورگویی دانش آموزان زورگو در سطح ($p < 0/01$) تفاوت معناداری دارند، ولی از نظر عزت نفس و زیر مقیاس‌های مهارت‌های اجتماعی، در پیش آزمون و پس آزمون از یکدیگر تفاوت معناداری ندارند. یعنی آموزش برنامه به گروه آزمایشی فقط در کاهش زورگویی دانش آموزان زورگو موثر بوده است. نتایج تجزیه و تحلیل آزمون آماری رگرسیون چند متغیره، به روش گام به گام نشان داد که 44 درصد از واریانس زورگویی بوسیله عزت نفس قابل تبیین و پیش‌بینی است. اما زیر مقیاس‌های مهارت‌های اجتماعی مناسب، مهارت‌های اجتماعی نامناسب، تکانشی عمل کردن، برتری طلبی و گوشه‌گیری و حسادت نمی‌توانند پیش‌بینی کننده مناسبی برای زورگویی باشند. در این پژوهش، نتایج این یافته‌ها مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.

واژگان کلیدی: زورگویی، پیشگیری، اولویوس، عزت نفس.

مقدمه

بیش از سه دهه است که زورگویی¹ در مدارس به عنوان یک مسئله اجتماعی، که به شکل جدی می‌تواند بر زندگی و عملکرد بسیاری از دانش آموزان دبستانی تاثیر منفی بگذارد، به طور گسترده ای شناسایی شده است. به دنبال کار دن اولویوس² در کشور نروژ در دهه 1980، پژوهشگران تصمیم گرفتند که برنامه های مداخله‌ای بر ضد زورگویی را در مدارس اجرا کنند. تعداد قابل توجهی از چنین مداخلاتی هم اکنون در اروپا، آمریکای شمالی، و استرالیا در حال انجام است. تحقیقات از آن زمان تاکنون بیشتر در مورد ماهیت زورگویی و رنج حاصل از آن بوده است (ریگی³، 2003؛ اسمیت⁴، 2004).

-
1. bullying
  2. Dan Olweus
  3. Rigby
  4. Smith

زورگویی شکلی از رفتار تهاجمی است که در بین دانش آموزان پدیده ای شایع است و اغلب با تکرار و عدم برابری قدرت مشخص می شود. زورگویی می تواند به اشکال مختلف از قبیل نزاع فیزیکی با دیگران، هل دادن، فراخواندن دیگران با الفاظ تحقیر آمیز و یا به اشکال غیر مستقیم تر مانند طرد و شایعه سازی باشد (اولویوس، 1993a). دانش آموزان، قربانی یک سلسله رفتارهای مشکل ساز در مدرسه هستند که از مسائل کوچک انضباطی تا قربانی واقع شدن جنایی گسترده می باشند (دبورد و همکاران¹، 2000). زورگویی شکلی از این رفتارهای مشکل ساز می باشد که به علت زیان بالقوه به رفاه دانش آموز، باعث نگرانی دانش آموز، معلم و والدین می شود (پاترسون² و همکاران، 1989؛ تافی³ و همکاران، 2008) اسفناک پیامد مورد زورگویی واقع شدن خودکشی است. خودکشی سه پسر (14-10 ساله) در کشور نروژ در مدت کوتاهی منجر شد که در سال 1983 جنبش مداخله ی بزرگ ضد زورگویی در مدارس در سطح ملی انجام شود. در ژاپن (ونگ⁴، 2004) خودکشی یک پسر 13 ساله در 1986 و خودکشی دیگری در 1994؛ در کانادا، شکنجه وحشیانه و قتل نوجوان 14 ساله ریناویرک⁵ در سال 1997 توسط هفت نفر از همسالانش (فارینگتون⁶، 1993)؛ و در ایالات متحده آمریکا، قتل عام کولمباین⁷ در سال 1999 باعث خشم و ترس مردم شد.

زورگویی از دیرباز در مدارس وجود داشته است و برخی از دانش آموزان به طور مکرر مورد آزار شدید قرار گرفته و می گیرند. بسیاری از بزرگسالان نیز چنین تجاربی از دوران مدرسه خود دارند. بر اساس مطالعات اخیر، مدارس می توانند تأثیر زیادی بر جلوگیری از این پدیده داشته باشند، و چنانچه راههای مناسبی در پیش گیرند و به طور صحیح به کار ببندند، می توانند به مقدار زیادی از عوارض این پدیده بکاهند. زورگویی از طرق مختلف بر مدرسه و

-
1. de bord
  2. patterson
  3. ttifi
  4. wong
  5. Reenavirk
  6. farrington
  7. Columbine

دانش آموزان تأثیر می‌گذارد. زورگویی بر جو اجتماعی مدرسه تأثیر منفی دارد و باعث ترس بین دانش آموزان می‌گردد. زورگویی توانایی یادگیری دانش آموزان را کاهش می‌دهد. اولویوس پیشنهاد می‌کند که زورگویی می‌تواند به دو شکل عمل منفی صورت بگیرد: رفتارهای زورگویی مستقیم و غیرمستقیم (اولویوس 1991). زورگویی مستقیم که به شکل برخورد فیزیکی و آشکار که قربانی به وضوح مورد حمله قرار می‌گیرد. زورگویی غیرمستقیم به شکل انزوای اجتماعی و طرد عمدی از فعالیت‌ها صورت می‌گیرد. سه معیار ضروری برای زورگویی عبارتند از تسلط و برتری همسال، صدمه‌زندگی و تکرار (اولویوس، 1988).

پژوهش در زمینه زورگویی مملو از گزارش پیامدهای روان‌شناختی و رفتار منفی دانش آموزان درگیر در زورگویی است. مخصوصاً، زورگوها خشمگین‌تر (لی¹، 2009)، افسرده‌تر (روزنبرگ²، 1965؛ لی، 2009؛ لن³، 1989) و دارای خودانگاره ضعیف‌تر (فایندلی⁴، 2006) هستند، و در مقایسه با آنهایی که درگیر زورگویی نیستند، دارای مشکلات رشد و سلوک بیشتری هستند (لی، 2009؛ پوللکینن⁵، 1992). قربانیها دارای افسردگی (پدهاژر⁶، 1984) و اضطراب (اولویوس، 1983؛ ریگی، 2010؛ لن، 1989) هستند و مشکلات شناختی (فایندلی، 2006)، مشکلات دوست‌یابی و اجتماعی شدن⁷ (لن، 1989) و مشکل رفتار مقابله‌ای دارند (پری⁸، 1998). ویژگی مشخص آنها پرخاشگری نسبت به همسالان است، هرچند زورگوها اغلب نسبت به بزرگسالان (آموزگاران و والدین) نیز پرخاشگرند. رفتارهای آنها معمولاً تکانشی است و نیاز شدیدی به تسلط بر دیگران دارند. این دانش آموزان همدردی اندکی

-
1. Lee
  2. Rosenberg
  3. Lane
  4. Findley
  5. Pulkkinen
  6. Pedhazur
  7. socialization
  8. Perry

نسبت به قربانی ها نشان می دهند. اگر پسر هستند، از نظر جسمی از همسالان خود، خصوصاً از قربانیان، قوی ترند (اولویوس، 1978).

به علاوه، چند برنامه ضد زورگویی در سطح مدرسه الهام گرفته شده از برنامه اولویوس (OBPP)¹ در چند کشور مختلف از جمله بلژیک، کانادا (پدهاژر، 1984)، آلمان و انگلستان انجام شده و ارزیابی شده اند. نتایج این بررسی ها با نتایج مثبت و منفی همراه بوده است. این برنامه یکی از برنامه های است که جهت پیشگیری از زورگویی توسط اولویوس بنا نهاده شده است.

مهارت های اجتماعی رفتارهایی هستند که رشد آنها می تواند به عملکرد موثر و مفید فرد در اجتماع کمک کند (ماتسون²، 1983). در اکثر کودکان رشد مهارت های اجتماعی مناسب از طریق تعامل با والدین، خواهران و برادران، بستگان و همسالان و طی فرایندی به نسبت آرام و خود به خود صورت می گیرد.

عزت نفس³ میزان ارزشی است که شخص برای خود قائل است، یعنی نظر شخص درباره خود. این نظر از طریق ارزیابی شخص از رفتارها، ظاهر، هوش، موفقیت اجتماعی خود و از طریق ارزیابی دیگران از آنها رشد می کند (گنجی، 1380). بنابراین، عقیده در باره خوبی یا بدی رفتارها، زشتی یا زیبایی قیافه، کمی یا زیادی هوش، موفقیت ها یا شکست های اجتماعی خود، با عقیده ای که دیگران درباره رفتارها، شکل ظاهری، میزان هوش و موفقیت ها یا شکست های ما دارند و آنها را منعکس می کنند، کنش متقابل پیدا می کنند و عزت نفس ما را تشکیل می دهند (گنجی، 1380).

دانش آموزان دارای عزت نفس پایین به احتمال زیادتر نسبت به همسالانشان با عزت نفس بالاتر مورد زورگویی واقع می شوند، هرچند تردید وجود دارد که عزت نفس پایین، فی نفسه، دانش آموزان دیگر را ترغیب به زورگویی نماید، بلکه نحوه پاسخگویی یک فرد است که

1. Olweus Bullying Prevention Program (OBPP)

2. Matson

3. self-esteem

منجر به رویدادهای زورگویی می‌شود (تافی، 2008). مطالعات اسمیت (2004) نشان داد افراد قربانی زورگویی دارای عزت نفس پایینی هستند. تحقیق اولویوس (1993a) نیز نشان داد که پسرهایی که در مدرسه بین سنین 16-13 سالگی قربانی واقع شده بودند در سنین 23 سالگی تمایلات افسردگی و عزت نفس ضعیف داشتند.

در مجموع پژوهش‌ها موجود نشان می‌دهد که زورگویی ممکن است به طرز شدیدی بر عملکرد روانی اجتماعی، بازده تحصیلی و سلامتی کودکانی که مورد هدف قرار می‌گیرند تاثیر بگذارد (لوبر¹، 1983). شیوع پایدار و پیامدهای زیان بار زورگویی موجب شده است که کشورهای متعددی در سرتاسر جهان برنامه‌های ابتکاری ملی ضد زورگویی ابداع کنند. که به نظر در ایران هیچگونه برنامه از این قبیل انجام نشده است که جای اینگونه برنامه پیشگیری در سیستم آموزشی کشورمان خالی می‌باشد. پژوهشگران سعی کرده اند تا پیشایندها و پیامدهای مرتبط با رفتارهای زورگویی را بهتر درک کنند و برنامه‌های مداخله‌ای و پیشگیرانه برای کاهش رفتار زورگویی ابداع و اجرا نمایند (جیمرسون²، 2009؛ اسمیت، 2004، و ریگی، 2007). در ایران شهنی ییلاقی (1377) پژوهشی با هدف معرفی پدیده زورگویی/ قربانی و تعیین میزان شیوع آن در مدارس راهنمایی پسرانه و دخترانه اهواز انجام داد. نتایج بیانگر این است که از 3072 دانش آموز 726 (5/6%) پسر و 1359 (11/34%) دختر زورگو بودند. همچنین 614 (4/7%) پسر و 1140 (9/5%) دختر قربانی بودند. نتایج این پژوهش با پژوهش‌های الویوس (1994) و اسمیت (2004) هماهنگ است. در سال 1986، جامع ترین بررسی با بیش از 90/000 دانش آموز فنلاندی³ در کلاس های 1 تا 9 (سنین 7-16)، با استفاده از پرسشنامه زورگو/قربانی توسط اولویوس انجام شد. در حدود 9 درصد گزارش دادند که "چند مرتبه یا بیشتر" بوسیله همسالان مورد آزار قرار گرفته بودند و 7 درصد گزارش کردند که دیگران را مورد آزار قرار داده بودند. حدود 2 درصد تمام دانش آموزان گزارش دادند که هم زورگو بوده اند و هم

1. Loeber.
2. Jimerson
3. Finnish

توسط همسالانشان مورد آزار قرار گرفته اند (اولویوس، 1993، 1991، 1987). پژوهش پیمایشی¹ دیگری با شرکت بیش از 130000 دانش آموز نروژی، که در آن از پرسشنامه زورگو/قربانی اولویوس استفاده شد، برآورد شد که حدود 15 درصد از دانش آموزان در مدارس ابتدائی و متوسطه (سنین حدود 7-16 سالگی) به طور منظم درگیر مشکلات زورگویی/قربانی، یا به عنوان زورگو یا به عنوان قربانی، بوده‌اند (الویوس، 1993b). پژوهش دیگری در نروژ (الویوس، 1987) حدوداً 9 درصد یا 52000 دانش آموز قربانی واقع شده بودند و 41000 نفر یا 7 درصد، دانش آموزان دیگر را به طور منظم مورد زورگویی قرار می‌دادند. حدود 9000 دانش آموز، (1/6 درصد از کل 568000 دانش آموز یا 17 درصد قربانی‌ها) هم قربانی بودند و هم زورگو. در یک بررسی از 6500 دانش آموز کلاس هاس چهارم تا ششم در کارولینای جنوبی² آمریکا، 23 درصد گزارش دادند که «چند مرتبه» یا بیشتر در سه ماه گذشته مورد زورگویی قرار گرفته بودند. 9 درصد گزارش دادند که مکرراً هفته ای یک بار یا بیشتر قربانی زورگویی واقع شده‌اند. یک نفر از 5 نفر گزارش داد که سایر دانش آموزان را «چند مرتبه» یا بیشتر در طی آن مدت مورد زورگویی قرار داده است. (ماتوس، 1983). البته باید خاطر نشان کرد که میزان شیوع قربانی واقع شد از مقاطع ابتدایی (ماتوس، 1983؛ اولویوس، 1993، 1991) و راهنمایی (پاترسون 1989؛ اولویوس، 1993) تا مقطع متوسطه (پاترسون، 2001) به تدریج کاهش می‌یابد. در سال‌های 1999 و 2000، برنامه پیشگیری از زورگویی اولویوس در 21 مدرسه شهر اوسلو³ در کلاس‌های 5 الی 7 اجرا شد. در خط پایه، پس از پاسخ دادن به پرسشنامه زورگو/قربانی اولویوس مشخص شد که به میزان 11/3٪ دانش آموزان دختر و 17٪ دانش آموزان پسر هر ماه دو یا سه بار یا بیشتر قربانی واقع شده بودند. همچنین، شیوع زورگویی در پسرها 8/8٪ و در دخترها 3/6٪ بود، که هر ماه دو یا سه بار یا بیشتر صورت

1. survey

2. Southern Carolina

3. Oslo

می‌گرفت (اسپلاگ¹ و همکاران، 2004). از نتایج بررسی‌ها در هنگ کنگ مشخص شد که 17/2٪ از دانش‌آموزان دبیرستانی و 22/5٪ از دانش‌آموزان دبستانی، در شش ماه گذشته، دانش‌آموزان دیگر را مورد زورگویی جسمانی (سیلی زدن²، مشت زدن³، حمله و تجاوز⁴) و اخاذی⁵ (درخواست غذا یا پول بوسیله تهدید⁶) قرار می‌دادند. به همین ترتیب، 18/3٪ از نمونه دبیرستانی و 31/7٪ از نمونه دبستانی گزارش کردند که آنها قربانی زورگویی جسمانی واقع شده بودند (ونگ، 2004) که در مجموع باعث شد محققین به فکر برنامه‌های پیشگیری از زورگویی بشوند. برنامه‌های جامع پیشگیری از زورگویی از قبیل مدل اولویوس، بیشترین نوید را برای کاهش زورگویی در محیط مدرسه و حفظ اثرات آن در بلند مدت می‌دهند (پیکاس، 1389). برنامه پیشگیری از زورگویی اولویوس در مدارس آلمان در کلاس‌های 3-12 برای پیشگیری از زورگویی و پرخاشگری به مرحله‌ی اجرا در آمد (جیمرسون، 2009). در آن کلاس‌هایی که جلسات منظم پیشگیری از زورگویی را برگزار می‌کردند، به طور معناداری کاهش بیشتری در گزارش زورگویی، به نسبت آنهایی که برگزار نمی‌کردند، داشتند (اولویوس، 1993؛ اولویوس و همکاران، 1983). یافته‌های پژوهش و ارزیابی اولیه از اجرای برنامه روی دانش‌آموزان کلاس‌های سوم تا هفتم، کاهش معناداری را در زورگویی و قربانی واقع شدن (حدود 45٪) نشان داد. ارزیابی‌های بعدی از اجرای برنامه پیشگیری از زورگویی، که کودکان 8 تا 16 ساله در شیفلد⁷ انگلستان (اسمیت، 2004) و کودکان 8 تا 16 ساله در هولشتاین⁸ آلمان (اولویوس و همکاران، 1988) را هدف قرار داده، و بردانش‌آموزان کلاس‌های 2، 5، 7 و 9 (اولویوس و همکاران، 1988) متمرکز بودند که کاهش معناداری در

-
1. Espelage
  2. slapping
  3. fistfighting
  4. assault
  5. extortion
  6. by threats
  7. Sheffield
  8. Holstein

مشکلات زورگویی / قربانی واقع شدن خوداظهاری¹ توسط دانش آموزان را نشان داده اند. برنامه ضد زورگویی ابتدا به طور آزمایشی² در چهار مدرسه شهر تورنتو³ سپس، برای ارزیابی کامل، در سه مدرسه ابتدایی اجرا شد این ارزیابی های انجام شده بر پرسشنامه ها (در هر سه مدرسه) و داده های مشاهده ای (فقط در مدارس الف و ب) متکی بودند. ارزیابی های مداخلات ضد زورگویی در کانادا 30 ماه، 18 ماه و 6 ماه به ترتیب در مدارس (الف)، (ب) و (ج) طول کشید. داده ها نشان می دهد که بیش از 6 ماه طول می کشد تا تغییر در مشکلات زورگویی در مدارس ابتدایی اثر بگذارد. کاهش در گزارشات قربانی واقع شدن در مدارس (الف) و (ب) بین 30% و 37% بود، که قدری کمتر از 50% کاهش گزارش شده در بررسی برکن (اولویوس، 1991) می باشد. در مدرسه (ج) میزان قربانی واقع شدن در طی شش ماهه نخست برنامه ثابت بود. داده های مشاهده ای بعد⁴ دیگری از پدیده زورگویی و قربانی واقع شدن را، علاوه بر گزارشات دانش آموزان، آشکار می سازد. اجرای برنامه ضد زورگویی نشان داد که میزان زورگویی مشاهده شده در زمین بازی و در کلاس بطور کلی کاهش یافت. در سال 1993، در بررسی دیگر که توسط وزارت آموزش و پرورش ایالات شلزویگ⁵ آلمان برای ارزیابی میزان زورگویی و قربانی واقع شدن در مدارس شلزویگ انجام گرفت. نتایج بدست آمده از این بررسی ضد و نقیض بود که تحلیل مبسوط در سطح مدرسه، تفاوت های آشکاری را در بین مدارس نشان داد. در حالی که اکثریت مدارس توانستند تعداد قربانی های مستقیم و غیر مستقیم و زورگویی ها را کم کنند، در تعدادی از مدارس حتی افزایش در قربانی های مستقیم و غیر مستقیم و زورگویی ها وجود داشت (فارینگتون، 1993). نخستین ارزیابی از برنامه پیشگیری از زورگویی اولویوس در ایالات متحده آمریکا (ماتسون، 1983)، در اواسط دهه 1990، شامل 6388 دانش آموز کلاس های چهارم تا ششم مدارس ابتدایی و متوسطه در شش ناحیه روستایی

---

2. self-report

2. pilot

3. Toronto

4. dimension

5. Schleswig

در کارولینای جنوبی¹ انجام شد بعد از یک سال از اجرای برنامه، در مقایسه با دانش آموزان مدارس کنترل، دانش آموزان در مدارس مورد مداخله کاهش معناداری در گزارشات مربوط به زورگویی به سایر دانش آموزان و کاهش نسبی در بزه کاری، تخریب اموال عمومی، سوء رفتار² در مدرسه و تنبیه به خاطر سوء رفتار در مدرسه (ملتون و همکاران، 1998)، را گزارش کردند.

بولتون و اسمیت³ (1994) اثر بخشی برنامه را در شش مدرسه ابتدایی و متوسطه (ثبت نام از 456 الی 1295) دانش آموز فیلادلفیا⁴ در طی دوره 4 ساله اجرا بررسی کردند. هیچ همبستگی معناداری بین وفاداری کلی به اجرای برنامه و تغییرات در تراکم اتفاقات زورگویی (BID) وجود نداشت. در بررسی‌های دیگر فکس⁵ (2007) اثر بخشی برنامه پیشگیری از زورگویی اولویوس (OBPP) را در ایالت واشنگتن⁶، مورد بررسی قرار دادند مولفان نتیجه گرفتند که اجرای برنامه پیشگیری از زورگویی اولویوس ممکن است منجر به تفاوت‌های بی‌ثباتی⁷ در اثر بخشی براساس عوامل مرتبط با فرهنگ، نژاد، و نفوذ محیط خانوادگی در خانه گردد. آنها توصیه کردند که کارکنان مدرسه باید از نفوذی که خانه، فرهنگ، و جامعه بر رفتار دانش آموزان دارد آگاه باشند و در نتیجه، اقدامات پیشگیرانه به عمل آورند.

پاترسون، (1989) اثر بخشی برنامه پیشگیری از زورگویی اولویوس را در سه مدرسه ابتدایی در یک جامعه حومه کالیفرنیا جنوبی در مدت 2 سال ارزشیابی کردند. به طور کلی، میزان خود گزارشی از مورد زورگویی واقع شدن در بین دانش آموزان بعد از 1 سال 21% و بعد از 2 سال 14% کاهش یافت. کاهش به ویژه در بین کلاس چهارمی‌ها نمایان بود، جای که

-
1. South Carolina
  2. abuse
  3. Boulton
  3. Philadelphia
  5. Fekkes
  6. Washington State
  7. variable

پژوهشگران کاهش 32% بعد از 1 سال و 20% بعد از 2 سال اجرا را مشاهده نمودند. محققان همچنین کاهش کلی در گزارشات دانش آموزان از مورد زورگویی قرار گرفتن دیگران را بعد از 1 سال (تا 8%) و بعد از 2 سال (17%) مشاهده نمودند.

در سال 2000، یک برنامه 3 ساله پیشگیری از زورگویی به نام پروژه مدارس دوستانه¹، توسط بنیاد ترویج سلامتی²، در غرب استرالیا سرمایه‌گذاری شد مولفه‌های مداخله مدارس دوستانه بر اساس شواهد قابل ملاحظه‌ای بود که برنامه‌های جامع/چند مولفه‌ای موثرتر از آنهایی که فقط برنامه آموزشی کلاسی را هدف قرار می‌دهند هستند (پیکاس³ و همکاران، 1989). هر چند که برنامه به طور جامع اجرا نشد، تحلیل‌های اولیه آشکار می‌کند که برنامه مدارس دوستانه موفق بوده و باعث بهبود مهارت‌های اجتماعی شده است.

در سال 2009، اجرای برنامه پیشگیری از زورگویی اولویوس در کوالالمپور مالزی در مدارس دخترانه و پسرانه و مختلط نشان داد که این برنامه مداخله‌ای در تمام مدارس دخترانه و پسرانه موثر بوده ولی در مدارس مختلط تاثیر نداشته است. مداخله‌ی کلاسی نتایج مثبت تری را نشان داد. تحلیل مدرسه‌های کنترل در دوسطح مدرسه‌ای و کلاسی هیچگونه کاهش را در رفتار زورگویی یا قربانی واقع شدن نشان نداد. (روزنبرگ، 1965). به طور کلی برنامه پیشگیری از زورگویی الویوس (OBPP) در مطالعات مختلفی اجرا شده، همچون مطالعه انجام شده در نروژ که با اجرای برنامه حدود 50 درصد کاهش زورگویی و قربانی واقع شدن مشهود بوده است (الویوس، 1991، 1993، 1994). اجرای OBPP در انگلستان (اسمیت، 2004) و آلمان (ن، 1989) نیز کاهش معناداری را در مشکلات زورگویی / قربانی نشان داده است. در مطالعه انجام شده در کانادا، کاهش قربانی واقع شدن در کلاس‌های سه، پنج، شش و هفت دیده شد (تافی و همکاران، 2008). و در ایالت متحده آمریکا، کاهش در میزان زورگویی و بزه‌کاری بعد از یک سال اجرای طرح گزارش شد (ماتوس و همکاران، 1998). هر چند که هنوز اثرات

1. Friendly Schools Project
2. Foundation for Promotion of Health
3. piksa

مستقیم برنامه پیشگیری از زورگویی اولویوس بر موفقیت‌های تحصیلی و رفتارهای ضد اجتماعی ارزیابی نشده اند، خیلی منطقی است فرض شود که کاهش زورگویی منجر به افزایش پیشرفت تحصیلی، مخصوصاً برای قربانیان زورگویی و به طور کلی برای کلاس‌هایی که مشکلات زورگو/ قربانی دارند، از آنجائیکه راجع به بررسی مسئله زورگویی تا به امروز به استثنای یک مطالعه (شهنی ییلاق، 1376)، هیچ مطالعه ای در کشورمان گزارش نشده است، و آن یک مورد هم تنها به شناسایی زورگوها و تعیین میزان شیوع زورگویی در مدارس راهنمایی اهواز پرداخته است، و همچنین چون بررسی‌های انجام شده نشان می‌دهد که میزان شیوع زورگویی در مدارس (مخصوصاً ابتدایی) بیشتر است. باید به ضرورت به کار بردن برنامه‌های پیشگیرانه و مداخله‌ای در این مقطع توجه بیشتری مبذول گردد. هدف کلی این تحقیق تعیین اثر بخشی برنامه پیشگیری از زورگویی اولویوس بر دانش آموزان زورگو و تعیین ویژگی‌های روان‌شناختی دانش آموزان زورگویی می‌باشد.

فرضیه های تحقیق

- 1- برنامه پیشگیری از زورگویی اولویوس بر زورگویی دانش آموزان زورگو تاثیر مثبت دارد.
- 2- برنامه پیشگیری از زورگویی اولویوس بر عزت نفس دانش آموزان زورگو تاثیر مثبت دارد.
- 3- برنامه پیشگیری از زورگویی اولویوس بر مهارت‌های اجتماعی دانش آموزان زورگو تاثیر مثبت دارد.

روش

روش تحقیق در این پژوهش نوع آزمایشی می‌باشد، که در آن از طرح پیش‌آزمون-پس‌آزمون با گروه کنترل استفاده شده است. که آموزش بر روی گروه آزمایشی اعمال شد، اما روی گروه کنترل این آموزش اعمال نشد.

دیاگرام روش تحقیق

R	T	X	T
	1	2	
R	T	O	T
	1	2	

جامعه آماری تحقیق حاضر، کلیه دانش‌آموزان کلاس‌های پنجم پسر مقطع ابتدایی شهرستان اصفهان در سال تحصیلی 1390-1391 می‌باشند. نمونه این پژوهش شامل 60 نفر دانش‌آموز بود که به صورت نمونه‌گیری در دسترس از بین دانش‌آموزان کلاس‌های پنجم ابتدایی از 7 دبستان ابتدایی یک ناحیه آموزش و پرورش شهرستان اصفهان انتخاب شده بودند. ابتدا از مدیران دبستان‌های این ناحیه درخواست شده بود در صورت تمایل به اجرای برنامه در مدارسشان، دانش‌آموزان شرور و زورگو را معرفی نمایند. فقط 70 نفر از دانش‌آموزان زورگوی کلاس پنجم از طرف مدیران 7 مدرسه به پژوهشگر ارجاع داده شدند. پس از گفتگو با دانش‌آموزان زورگو، 10 نفر از آنان از پذیرش اجرای برنامه منصرف شدند. 60 نفر باقیمانده از طریق روش تصادفی به دو گروه آزمایشی و کنترل گمارده شدند¹ (هر گروه 30 نفر). آزمودنی‌های هر دو گروه در دو مرحله مورد ارزیابی قرار گرفتند. الف) پیش‌آزمون: قبل از اعمال متغیر مستقل ب) پس‌آزمون: بعد از اعمال متغیر مستقل.

---

1. were assigned

ابزار پژوهش

در تحقیق حاضر، از یک نوع پرسشنامه و دو نوع مقیاس استفاده شده است، که عبارتند از:

1- پرسشنامه تجدید نظر شده زورگو/ قربانی اولویوس (OB/VQ-R)¹: پرسشنامه اولیه اولویوس (اولویوس، 1986) دارای 40 ماده و یک مقیاس 5 رتبه ای بود، اما پرسشنامه تجدید نظر کوتاه شده آن (اولویوس، 1998) 18 ماده دارد و دارای یک مقیاس 3 رتبه‌ای است. پرسشنامه زورگو/ قربانی اولویوس از دانش آموزان سؤال می‌کند که آیا آنها "در چند ماه گذشته" دیگران را مورد زورگویی قرار داده اند، یا توسط دیگران مورد زورگویی واقع شده اند. دانش آموزان به سؤالات که بهترین وجه طرز تفکر یا احساس آنها در طی 2 یا 3 ماه گذشته تا کنون را بیان می‌کند پاسخ می‌دهند. پرسشنامه اولویوس (اولویوس، 2002) مهمترین و پر استفاده‌ترین زمینه یابی زورگویی در جهان می‌باشد، اما اطلاعات منتشر شده کمی در مورد پایایی و روایی آن وجود دارد. مطالعه‌ای توسط کورنل و دیوئی² (2005) نشان می‌دهد که روایی و پایایی پرسشنامه تجدید نظر شده زورگو/ قربانی اولویوس تایید شده است. ضریب آلفای کرونباخ برابر 0/86 بیانگر پایایی مطلوب و قابل قبول پرسشنامه برای ارزیابی زورگویی در کودکان و نوجوانان است. در تحقیق حاضر، پایایی این پرسشنامه به روش آزمون- بازآزمون با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ برابر 0/82 بدست آمد.

2- مقیاس مهارت‌های اجتماعی ماتسون³: برای سنجش مهارت‌های اجتماعی از مقیاس مهارت‌های اجتماعی ماتسون (1983) استفاده شده است. این مقیاس برای سنجش مهارت‌های اجتماعی کودکان و نوجوانان 4 تا 18 ساله تهیه گردیده است. این مقیاس 56 ماده دارد و مهارت‌های اجتماعی مناسب، رفتارهای غیر اجتماعی، پرخاشگری، برتری طلبی و رابطه با

1. Olweus Bully/Victim Questionnaire-Revised (OB/VQ-R)

2. Cornell & Dewey

3. Matson Social Skills Scale

همسالان را اندازه گیری می کند. آزمودنی به هر ماده بر اساس یک مقیاس لیکرت پنج درجه ای از نمره 1 (کاملاً مخالفم) تا نمره 5 (کاملاً موافقم) پاسخ می دهد. دامنه نمرات این مقیاس از 0 تا 224 می باشد. یوسفی و خیر، ضریب آلفای کرونباخ و دو نیمه کردن را برای کل مقیاس، یکسان و برابر با 0/86 گزارش کرده اند. همچنین اعتبار همزمان این پرسشنامه با آزمون مهارت های اجتماعی بیابانگرد 0/83 می باشد (یوسفی، خیر، 1381).

3- مقیاس عزت نفس روزنبرگ¹: در این پژوهش از مقیاس عزت نفس روزنبرگ (1965) استفاده شد. این مقیاس از 10 ماده تشکیل شده است و برای سنجش عزت نفس کلی استفاده می شود. از آزمودنی ها خواسته می شود تا هر ده عبارت را به دقت خوانده و به عبارتی که در مورد او صادق است پاسخ مثبت و به عبارتی که در مورد صدق نمی کند پاسخ منفی دهد. پاسخ موافق به هر یک از عبارت های 1 تا 5، +1 دریافت می کند. پاسخ مخالف به هر یک از عبارت های 1 تا 5، -1 دریافت می کند. پاسخ موافق به هر یک از عبارت های 6 تا 10، -1 دریافت می کند. به پاسخ های مخالف به هر یک از عبارت های 6 تا 10، +1 تعلق می گیرد. نمره بالاتر از صفر نشان دهنده عزت نفس بالا و نمره کمتر از صفر نشان دهنده عزت نفس پایین است. نمره +10 نشان دهنده عزت نفس خیلی بالا و نمره -1 نشان دهنده عزت نفس خیلی پایین است. بنابراین هر چه نمره بالاتر باشد به همان اندازه سطح عزت نفس بالاتر خواهد بود و بر عکس. مطالعات متعددی به منظور بررسی روایی و پایایی مقیاس عزت نفس روزنبرگ انجام شده است. بشلیده و همکاران (1387) در مطالعه ای ضریب آلفای کرونباخ این مقیاس را 0/86 به دست آوردند. آنها ضریب همبستگی این مقیاس را با مقیاس امید به زندگی 0/32 و مقیاس شادکامی 0/61 گزارش کردند ($P < 0/01$). لورنزو² (1998) ضریب آلفای کرونباخ 78% را برای نسخه انگلیسی و 77% را برای نسخه اسپانیایی گزارش داده است.

1. Rosenberg Self-Esteem Scale1.

2. Lorenzo

یافته‌ها

در جدول شماره 1، اطلاعات جمعیت شناختی دانش آموزان شرکت کننده در این مطالعه شامل میانگین سنی، جنسیت، پایه تحصیلی و نوع مدرسه ارائه شده است. اطلاعات بدست آمده از هفت مدرسه ابتدایی در شهر اصفهان کسب شده است.

جدول 1. ویژگی‌های جمعیت شناسی دانش آموزان زورگو از نظر سن، جنسیت، پایه تحصیلی و نوع مدرسه

ویژگی‌ها گروه	تعداد	میانگین سن (سال)	جنسیت	پایه تحصیلی	نوع مدرسه
آزمایش	30	10/70±0/71	پسر	پنجم	ابتدائی
کنترل	30	10/30±0/62	پسر	پنجم	ابتدائی

اطلاعات مربوط به میانگین و انحراف معیار نمرات دانش آموزان دو گروه کنترل و آزمایشی در مولفه زورگویی در پیش آزمون و پس آزمون، که بر اساس پرسشنامه زورگو/قربانی اولویوس بدست آمده است، در جدول شماره 2 قید گردیده است.

جدول 2. میانگین و انحراف معیار نمرات دانش آموزان در پرسشنامه زورگو/قربانی اولویوس در دو گروه کنترل و آزمایشی

متغیر	گروه								
	آزمایشی				کنترل				
	پس آزمون		پیش آزمون		پس آزمون		پیش آزمون		
M	S	M	S	M	S	M	S		
زورگویی	17	1/19	28	1/32	29/7	1/80	30/3	1/62	

65 اثر بخشی برنامه پیشگیری از زورگویی اولیوس بر زورگویی، ...

در جدول شماره 3، اطلاعات مربوط به میانگین و انحراف معیار نمرات دانش آموزان زورگو در مولفه عزت نفس، که بر اساس پرسشنامه عزت نفس روزنبرگ بدست آمده است، ذکر شده است.

جدول 3. میانگین و انحراف معیار نمرات دانش آموزان زورگو در پرسشنامه عزت نفس روزنبرگ در دو گروه کنترل و آزمایشی

گروه		آزمایشی				کنترل				متغیر
		پس آزمون		پیش آزمون		پس آزمون		پیش آزمون		
M	S	M	S	M	S	M	S	عزت نفس		
6/73	1/48	4/23	1/85	3/86	1/71	3/96	2/2			

اطلاعات مربوط به میانگین و انحراف معیار نمرات دانش آموزان زورگو در پرسشنامه مهارت‌های اجتماعی ماتسون و مولفه‌های آن در مورد دو گروه کنترل و آموزشی در جدول شماره 4 آمده است.

جدول 4. میانگین و انحراف معیار نمرات دانش آموزان زورگو در پرسشنامه مهارت‌های اجتماعی ماتسون در دو گروه کنترل و آزمایشی

گروه		آزمایشی				کنترل				متغیر
		پس آزمون		پیش آزمون		پس آزمون		پیش آزمون		
M	S	M	S	M	S	M	S			
61/33	8/51	36/56	8/60	36/83	22/54	34	6/29	مهارت اجتماعی مناسب		
42/83	10/76	47/76	4/36	44/06	10/38	46/69	7/41	مهارت اجتماعی نامناسب		
41	10/68	47/40	4/88	47/23	10/29	46	7/75	تکانشی عمل کردن		
22/56	7/43	18/26	3/59	20/36	5/25	19	5/24	برتری طلبی		
24/40	4/39	34/20	6/24	20/31	5/23	18	5/20	گوشه گیری- حسادت		

فرضیه شماره 1: برنامه پیشگیری از زورگویی اولویوس بر زورگویی دانش آموزان زورگو تاثیر مثبت دارد.

بر اساس جدول شماره 5 می‌توان نتیجه گرفت که دو گروه از نظر زورگویی دانش آموزان زورگو در سطح ($p < 0/01$) تفاوت معناداری نشان دادند. یعنی آموزش برنامه به گروه آزمایشی در کاهش زورگویی دانش آموزان زورگو موثر بوده و فرضیه شماره 1 تایید می‌شود.

جدول 5. نتایج آزمون معناداری تحلیل واریانس چند متغییری - اثر بین آزمون‌ها

منبع	متغیر وابسته	مجموع مجذورات	df	مجذور میانگین	F	سطح معناداری
	زورگویی	16/50	1	10/5	10/92	0/002
	عزت نفس	6/06	1	4/06	2/18	0/14
	مهارت‌های اجتماعی مناسب	15/19	1	11/18	0/29	0/59
مدل اصلاحی	مهارت‌های اجتماعی نامناسب	104/37	1	84/02	2/92	0/09
	تکانشی عمل کردن	11/87	1	9/12	0/41	0/52
	برتری طلبی	6/47	1	3/49	0/45	0/50
	گوشه‌گیری - حسادت	5/47	1	3/15	0/15	0/69
	زورگویی	16/50	1	10/5	10/92	0/002
	عزت نفس	6/06	1	4/06	2/18	0/14
	مهارت‌های اجتماعی مناسب	15/19	1	11/18	0/29	0/59
گروه	مهارت‌های اجتماعی نامناسب	104/37	1	84/02	2/92	0/97
	تکانشی عمل کردن	11/87	1	9/12	0/41	0/52
	برتری طلبی	6/47	1	3/49	0/45	0/50
	گوشه‌گیری - حسادت	5/47	1	3/15	0/15	0/69

فرضیه شماره 2: برنامه پیشگیری از زورگویی اولویوس بر عزت نفس دانش آموزان زورگو تاثیر مثبت دارد.

همانطوریکه از این جدول معلوم است، مشخص می شود که عزت نفس دو گروه در پیش آزمون و پس آزمون از یکدیگر تفاوت معنی داری ندارند، یعنی آموزش برنامه به گروه آزمایشی در افزایش عزت نفس موثر نبوده است. بنابراین، فرضیه شماره 2 رد می شود. فرضیه شماره 3: برنامه پیشگیری از زورگویی اولویوس بر مهارت‌های اجتماعی دانش آموزان زورگو تاثیر مثبت دارد.

با توجه به نتایج جدول شماره 5، نظر به اینکه هیچ یک از زیر مقیاس‌های پرسشنامه مهارت‌های اجتماعی تفاوت معناداری بین گروه کنترل و آزمایشی نشان نمی‌دهد لذا، فرضیه شماره 3 رد می‌شود.

نتایج رگرسیون چند متغیره به روش گام به گام

در جدول شماره 6، خلاصه اطلاعات تحلیل رگرسیون مربوط به پیش بینی زورگویی از روی متغیرهای عزت نفس و زیر مقیاس‌های مهارت‌های اجتماعی ذکر شده است.

جدول 6. خلاصه اطلاعات تحلیل رگرسیون مربوط به پیش بینی زورگویی از روی متغیرهای عزت نفس و

زیر مقیاس‌های مهارت‌های اجتماعی

مدل	مجموع مجذورات	df	میانگین مجذورات	F	سطح معناداری
رگرسیون	12/31	1	8/31		
1	51/02	31	1/64	7/48	0/01
کل	63/33	32	-		

همانطوریکه از نتایج موجود در جدول شماره 6 معلوم است، مدل ارائه شده به صورت معنادار قادر به پیش بینی است و ضریب تعیین مربوطه نیز بیانگر این است که 44 درصد از واریانس زورگویی بوسیله آن قابل تبیین است.

جدول 7. ضرایب مربوط به متغیرهای پیش بین برای به پیش بینی زورگویی

سطح معناداری	t	ضرایب		متغیر پیش‌بین	
		استاندارد شده	استاندارد نشده		
		ضرایب استاندارد شده	خطای استاندارد معیار	B	
0/01	2/735	0/441	0/134	0/366	عزت نفس
0/95	0/061	0/01	-	-	مهارت‌های اجتماعی مناسب
0/86	-0/177	-0/029	-	-	مهارت‌های اجتماعی نامناسب
0/51	0/66	0/115	-	-	تکانشی عمل کردن
0/89	0/139	0/024	-	-	برتری طلبی
0/13	1/555	0/245	-	-	گوشه‌گیری - حسادت

ضرایب موجود در جدول شماره 7 نشان می‌دهد که فقط عزت نفس می‌تواند از بین مدل ارائه شده قادر به پیش بینی زورگویی باشد و ضریب آن برابر 44% است. این نشان می‌دهد که 44 درصد از واریانس زورگویی به تنهایی بوسیله‌ی عزت نفس قابل تبیین است و لذا، زیر مقیاس‌های مربوط به مهارت‌های اجتماعی از مدل خارج می‌شوند.

بحث و نتیجه‌گیری

از آن جهت که در کشور ما هیچ پژوهش گزارش شده‌ای مبنی بر اجرای یک برنامه پیشگیری از زورگویی دانش آموزان و قربانی واقع شدن آنها در مدارس وجود ندارد، نتایج پژوهش حاضر با تحقیقات انجام شده در دیگر کشورها در این زمینه مورد مقایسه و تبیین قرار گرفته‌اند.

نتایج پژوهش حاضر نشان داد که استفاده از برنامه پیشگیری از زورگویی در کلاس‌های پنجم دبستانی مدارس ابتدایی شهرستان اصفهان باعث کاهش میزان زورگویی و قربانی واقع

شدن در بین دانش آموزان می‌گردد. این نتیجه با یافته‌های بدست آمده از پژوهش‌های پیشین هماهنگی دارد، که عبارتند از:

در اوایل دهه 1970، نتایج تحقیق انجام شده توسط اولویوس (1978) بر روی دانش آموزان پسر کلاس‌های سوم، چهارم، پنجم، ششم و هفتم از استکهلم سوئد کاهش معناداری را در زورگویی و قربانی واقع شدن (حدود 45%) نشان داد.

در سالهای 1983 تا 1985، اجرای برنامه پیشگیری از زورگویی اولویوس در کشور نروژ با دانش‌آموزان کلاس‌های 5، 6، 7 و 9 (سنین 13-11 و 15) موجب کاهش 50 درصدی در مشکلات زورگو/قربانی و کاهش در رفتار ضد اجتماعی گردید.

در سال 1993، یافته‌های پژوهش در شلزویگ آلمان برای ارزیابی میزان زورگویی و قربانی واقع شدن در مدارس نشان داد که سطوح پایین قربانی واقع شدن مستقیم در کلاس‌های 3-10 به میزان متفاوتی به طور معناداری در کلاس‌های 3، 5، 6 و 7 کاهش یافت. تأثیرات در کلاس‌های سنین پایین تر بیشتر مشهود بود، اما در کلاس‌های 11 و 12 میزان زورگویی افزایش یافت (نایبل، هانه وینکل و فرستل، 1993).

یافته‌های پژوهش در کشور دانمارک، از 1997 تا 1998، در کلاس‌های 5، 6، 7 و 9 تأثیرات ضعیف‌تری نسبت به پروژه اجرا شده در نروژ و با میانگین بین 21% و 38% کاهش در مشکلات زورگویی/قربانی واقع شدن داشت (اولویوس، 1993).

یافته‌های تحقیق و ارزیابی‌ها از مداخلات ضد زورگویی در کانادا و داده‌های مشاهده‌ای پیشنهاد می‌کنند که در طی 6 ماه نخست اتفاق واقعی زورگویی در زمین بازی و در کلاس درس به ترتیب 49% و 40% کاهش یافته بود (پدهاژر، 1984).

در ایالات متحده آمریکا، یافته‌های بدست آمده از پژوهش در مورد دانش‌آموزان کلاس‌های چهارم، پنجم و ششم ابتدایی مدارس روستایی در کارولینای جنوبی (ماتوس و همکاران، 1983)، کاهش از 23/6% به 19/9% و بررسی برنامه در شش مدرسه ابتدایی و متوسطه فیلادلفیا (جیمرسون، 2009)، به میزان 10% کاهش نشان داد. با اجرای برنامه پیشگیری

از زورگویی اولویوس در ایالت واشنگتن (لویر، 1983) در کلاس‌های 8-6، میزان قربانی واقع شدن جسمانی تا 37% کاهش یافت.

پاترسون و همکاران (1989) اثر بخشی برنامه پیشگیری از زورگویی اولویوس را در سه مدرسه ابتدایی در یک جامعه حومه کالیفرنیا جنوبی در مدت 2 سال ارزشیابی کردند. به طور کلی، میزان خود گزارشی از مورد زورگویی واقع شدن در بین دانش آموزان بعد از 1 سال 21% و بعد از 2 سال 14% کاهش یافت. کاهش به ویژه در بین کلاس چهارمی‌ها نمایان بود، جایی که پژوهشگران کاهش 32% بعد از 1 سال و 20% بعد از 2 سال اجرا را مشاهده نمودند. محققان همچنین کاهش کلی در گزارشات دانش آموزان از مورد زورگویی قرار گرفتن دیگران را بعد از 1 سال (تا 8%) و بعد از 2 سال (17%) مشاهده نمودند.

در سال 2000، پروژه مدارس دوستانه در استرالیا دانش آموزان کلاس چهارم (9-8 ساله‌ها) را به عنوان نخستین گروه این پروژه انتخاب و برنامه پیشگیری از زورگویی را در مورد آنان اجرا کرد. یافته‌های پژوهش کاهش در رفتار زورگویی و پرخاشگری را نشان داد (اسمیت، 2004؛ ریگی، 2007؛ لی، 2006؛ فاینلدی و همکاران، 2006). دانش آموزان آزمایشی به طور معناداری احتمال گزارش مورد زورگویی واقع شدن را برای بیشتر انواع زورگویی، در مقایسه با گروه کنترل، کاهش داده بودند.

در سال 2009، اجرای برنامه پیشگیری از زورگویی اولویوس در کوالالامپور مالزی در مدارس دخترانه و پسرانه و مختلط نشان داد که این برنامه مداخله‌ای در تمام مدارس دخترانه و پسرانه موثر بوده ولی در مدارس مختلط تاثیر نداشته است. مداخله کلاسی نتایج مثبت تری را نشان داد. تحلیل مدرسه‌های کنترل در دوسطح مدرسه‌ای و کلاسی هیچگونه کاهشی را در رفتار زورگویی یا قربانی واقع شدن نشان نداد (دبورد و همکاران، 2000).

یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که اجرای برنامه اولویوس هیچگونه تاثیری بر افزایش عزت نفس و مهارت‌های اجتماعی مناسب و کاهش مهارت‌های اجتماعی نامناسب، تکانشی عمل کردن، برتری طلبی و گوشه‌گیری و حسادت در دانش آموزان گروه آزمایشی

نداشته است. و بدین ترتیب فرضیه‌های 2 و 3 مورد تایید قرار نمی‌گیرد. البته، شاید علت اصلی آن عدم اجرای کامل برنامه پیشگیری از اولویوس باشد. بهرحال، این با نتایج بعضی از پژوهش‌های انجام شده در دیگر کشورها متفاوت می‌باشد.

در یافته‌های پژوهش در نروژ در سال 1982، کاهش در رفتار ضد اجتماعی (از قبیل تخریب اموال عمومی، نزاع، دزدی، مصرف الکل و فرار از مدرسه) و افزایش در درک دانش‌آموزان از جو مثبت مدرسه (اولویوس، 1991، 1993، 1994) مشاهده گردید. اجرای برنامه پیشگیری از زورگویی اولویوس در شهر برگن کشور نروژ در سال‌های 1983 تا 1985 با کاهش در رفتار ضد اجتماعی عمومی از قبیل تخریب اموال عمومی، نزاع با پلیس، مستی و فرار از مدرسه؛ به‌علاوه، بهبود قابل ملاحظه‌ای در جنبه‌های مختلف جو اجتماعی کلاس ملاحظه گردید، که موجب بهبود نظم و ترتیب و انضباط، روابط اجتماعی سالم‌تر، دیدگاه مثبت‌تر نسبت به مدرسه و همچنین افزایش در رضایت دانش‌آموزان از حضور در مدرسه شد (اولویوس، 1999). یافته‌های تحقیق در استرالیا نشان می‌دهد که برنامه مداخله‌ای مدارس دوستانه برای کاهش زورگویی و بهبود مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان سه سطح زیر را هدف گیری کرده است: 1- انجمن مدرسه 2- خانواده‌های دانش‌آموزان و 3- دانش‌آموزان و همسالان‌شان. و بدین ترتیب در ارتقاء سطح رفتاری و هنجارهای اجتماعی موثر بوده است.

در پاسخ به این سؤال پژوهش که کدامیک از زیر مقیاسهای مهارت‌های اجتماعی و عزت نفس می‌تواند زورگویی را بهتر پیش بینی کند، آزمون آماری رگرسیون چند متغیره به روش گام به گام انجام شد. نتایج تحلیل نشان می‌دهد که فقط عزت نفس می‌تواند پیش بینی کننده مناسبی برای زورگویی باشد و ضریب آن برابر 44% است. این نشان می‌دهد که 44 درصد از واریانس زورگویی به تنهایی بوسیله‌ی عزت نفس قابل تبیین است.

این یافته پژوهش حاضر تقریباً همخوان و همسو با مطالعه بولتون و اسمیت (1994) است که در آن قربانیان نمرات کمتری در چند مقیاس عزت نفس گرفته بودند. الوویوس (1993a) در مطالعه خود نشان داد قربانی‌های زورگویی افسرده‌تر و عزت نفس کمتری دارند.

نتایج پژوهش حاضر مؤید این امر است که برنامه پیشگیری از زورگویی اولویوس تاثیر قابل توجهی در کاهش میزان زورگویی در دانش آموزان داشته و لذا اجرای آن در مدارس می‌تواند در ارتقاء سطح رفتاری و هنجارهای اجتماعی موثر باشد.

تافی و همکاران (2008) استفاده مداوم از برنامه اولویوس را تشویق می‌نمایند، چون آن را تنها برنامه پیشگیری از زورگویی موجود می‌دانند که جامع است و یک رویکرد تمام مدرسه‌ای را در بر می‌گیرد. به علاوه، آنها اظهار می‌کنند که این برنامه وسیله‌ی مهمی برای تغییر می‌باشد، چون به برقراری زبان مشترکی در مورد زورگویی کمک کرده و مدرسی با چارچوب لازم برای مقابله با زورگویی فراهم می‌آورد. آنها تفسیر می‌کنند که اجرای برنامه اولویوس در مدارس گسترده بوده و یک نظم و ترتیب و مداومت معنی‌داری را در بر می‌گیرد.

بررسی‌ها، اثر بخشی برنامه پیشگیری از زورگویی اولویوس را در مکان‌های مختلف و در جمعیت‌های مدارس ابتدایی و متوسطه ارزشیابی کرده‌اند. بعضی از آنها توسط مولفان برنامه اولویوس هدایت شده‌اند (جیمرسون و همکاران 2004، اسپلاگ و همکاران، 2004)، در حالی که تعداد دیگری نشده‌اند (بولتون و اسمیت، 1994، ماتسون و همکاران، 1983). تصویری که از این مطالعات پدیدار می‌شود این است که برنامه پیشگیری از زورگویی اولویوس تاثیر قابل توجهی بر دانش آموزان و بزرگسالان داشته است. کاهش روشنی در رفتار زورگویی خود اظهاری دانش آموزان، و درگیری ضد اجتماعی (ماتوس و همکاران، 1983، اولویوس، 1991) و قربانی واقع شدن (جیمرسون همکاران، 2004؛ فکس، 2007) مشهود بوده است. افزایش درگرایش دانش آموزان قربانی به گزارش زورگویی در مدرسه به بزرگسالان (پاترسون و همکاران، 1989) و در درک دانش آموزان از اینکه آنها می‌توانند برای متوقف ساختن زورگویی مداخله نمایند (لن، 1989) مشاهده شده است. اقدامات نظارتی بر زورگویی در بین دانش آموزان هم کاهش معناداری در قربانی واقع شدن رابطه‌ای و جسمانی (پری و همکاران، 1989) مرتبط با اجرای برنامه اولویوس نشان داده‌اند. هر چند این یافته‌ها به وضوح دلگرم‌کننده است، باید مورد توجه قرار گیرد که نتایج این بررسی‌ها به طور یکنواخت مثبت نبوده

است. داشتن آگاهی بیشتر در مورد کنترل امانت داری در اجرای برنامه در بعضی از بررسی ها مطلوب خواهد بود. بنابراین، پژوهش (هم طراحی شده هم در حال اجرا) مستلزم تحلیل های مشروح تر از اثر بخشی مولفه های گوناگون برنامه و شرایطی که تحت آن برنامه بیشترین تاثیرات را دارد خواهد بود. و پیشنهاد میشود در ایران نیز برنامه های پیشگیری از زورگویی به صورت ملی اجرا شود. این پژوهش دارای محدودیت های بوده است عبارتند از:

- 1- نمونه، معرف تمام مدارس نیست. در پژوهش فعلی فقط مدارس یک ناحیه شهرستان اصفهان در برنامه شرکت کردند.
- 2- به دلیل استفاده از روش نمونه گیری در دسترس، در تعمیم نتایج حاصل از پژوهش حاضر بایستی جوانب احتیاط را رعایت کرد، چون مدارس که اعلام آمادگی کردند با مشکل زورگویی مواجه بودند و لذا داوطلبانه در برنامه شرکت کردند.
- 3- به دلیل انجام نشدن پژوهش هایی با موضوع زورگویی در داخل کشور، در پژوهش حاضر امکان مقایسه با نمونه داخل کشور فراهم نبوده است.
- 4- تحقیق حاضر تنها در شهرستان اصفهان انجام شده است. لذا، از لحاظ تعمیم به سایر مناطق محدودیت دارد.
- 5- تحقیق حاضر تنها در کلاس پنجم ابتدایی پسرانه و گروه سنی 10-11 ساله انجام شده است. لذا، از لحاظ تعمیم به سایر کلاس ها و سایر مقاطع سنی و تحصیلی پسرانه محدودیت دارد. ضمناً نتایج قابل تعمیم به دانش آموزان دختر نیست.

منابع فارسی

- بشلیده، کیومرث؛ حقیقی، جمال. (1387). بررسی ویژگی های روان سنجی مقیاس عزت نفس روزنبرگ. مجله علوم تربیتی و روان شناسی دانشگاه شهید چمران، سال شانزدهم، ش 5، ص 40.
- دلاور، علی. (1380). روش تحقیق در روان شناسی و علوم تربیتی. تهران، نشر ویرایش، ص 45.

- شهنی ییلاق، منیجه. (1371). مجله علوم تربیتی و روان شناسی. دانشگاه شهید چمران، سال چهارم، پائیز و زمستان 1376، شماره‌های 3 و 4، صص 29-3.
- گنجی، حمزه. (1380). ارزشیابی شخصیت (پرسشنامه‌ها). نشر ساوالان، ص 25 و صص 211-209.
- یوسفی، فریده؛ خیر، محمد. (1381). بررسی پایایی و روایی مقیاس سنجش مهارت‌های اجتماعی ماتسون و مقایسه عملکرد دختران و پسران دبیرستانی در این مقیاس. مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، دوره هجدهم، ش دوم، صص 23.

منابع انگلیسی

- Boulton, M. J. & Smith, P. K., (1994). Bully/Victim Problems in Middle School Children: Stability, Self-Perceived Competence, And Peer Acceptance. *British Journal of Developmental Psychology*.(12), in press.
- De Bord, Karen, Moore, Stephanie, (2000). "Bully Proofing." North Carolina State University Press. 25, 75-77.
- Espelage, Dorothy L., Swearer Susan M. (2004). *Bullying in American Schools*. State University Press. 225-236.
- Farrington, D. P., (1993). Understanding And Preventing Bullying. In P.K. Smith and S. Sharp. Great Britain: Routledge. 302-335.
- Fekkes, Minne, (2007). "Effects of Antibullying School Program on Bullying and Health Complaints." *Arch Pediatrics, Netherlands*. 160, 638-644.
- Findley, Ian, (2006). Shared Responsibility. ACER Press, Australia. 62-70.
- Jimerson, Shane R., Swearer, Swan M., Espelage, Dorothy L., (2004). *Handbook of Bullying in Schools*. Mahwah, N. J.: Erlbaum. 49-57.
- Lane, D., (1989). *Violent Histories: Bullying And Criminality*. In D. P. Tatum and D. A. Lane. Trentham Books. 150-162.
- Lee, Talisha, (2009). Concurrent Validity of the Olweus Bully/Victim Questionnaire. City University, London. vol 9, No. 1, 56.
- Loeber, R. & Dishion, T., (1983). Early Predictors of Male Delinquency: a review. *Psychological Bulletin*. 94, 69-99.
- Matson, J. L., Rotatori, A. F., & Helsen, W. J., (1983). Development of A Rating Scale to Measure Social Skills in Children: The Matson Evaluation of Social Skills with Youngsters (MESSY). *Behavior Research and Therapy*, London. 21(4), 334-335.
- Olweus, D., (1983). Low School Achievement And Aggressive Behavior in Bullying at School: Basic facts and effects of a school based intervention program. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. 35, 1171-1190.

- Olweus, D., (1987). Bully/Victim Problems Among School Children in Scandinavia. In P.K. Smith and S. Sharp. Great Britain: Routledge, 302-315.
- Olweus, D., (1988). Critical Views on the Pikas Method. In P.K. Smith and S. Sharp. Great Britain: Routledge. 222-252.
- Olweus, D., (1991). Bully/Victim Problems among School Children: Basic Facts And Effects of a School-Based Intervention Program, In D. Pepler and K. Rubin. Hillsdale, NJ: Erlbaum. 354-400.
- Olweus, D., (1993a). Victimization by Peers: Antecedents And Long- Term Outcomes. In P.K. Smith and S. Sharp. Great Britain: Routledge. 225-238.
- Olweus, D., (1978). Aggression in the Schools: Bullies And Whipping Boys. Washington, DC, Hemisphere. 235-250.
- Patterson, G. R., DeBaryshe, B. D. & Ramsay, E., (1989). A Developmental Perspective on Antisocial Behavior. *American Psychologist*. 44, 329-355.
- Pedhazur, E. J., (1984). Multiple Regression in Behavioral Research. Harcourt Brace Jovanovich. 5-11.
- Perry, D. G, Kusel, S. J. & Perry, L. C., (1998). Victims of Peer Aggression. *Developmental Psychology*. 24, 801-814.
- Pikas, A., (1989). A Pure Concept of Mobbing Gives the Best Results for Treatment. *School Psychology International*. 10, 95-104.
- Pulkkinen, L., & Tremblay, R. E., (1992). Patterns of Boys' Social Adjustment in Two Cultures And at Different Ages: a longitudinal perspective. *International Journal of Behavioral Development*. 15, 527-553.
- Rigby, K., (2003). Consequences of Bullying in Schools. *Canadian Journal of Psychology*. 48(9), 583-590.
- Rigby, Ken, (2003). "Bullying among Young Children." Australian Government Attorney—General's Department. 57, 11-19.
- Rigby, Ken, (2003). Stop the Bullying. ACER Press, Australia. 27-32.
- Rigby, Ken, (2007). Bullying in Schools: And What to Do about It? Australia Press. 24-42.
- Rigby, Ken, Thomas, Barrington, (2010). How Schools Counter Bullying. ACER Press, Australia. 58-65.
- Rosenberg, M., (1965). Society and the Adolescent Self-Image. Princeton, N.J., Princeton University Press. 12-16.
- Smith, Peter K., Pepler, Debra, Rigby, Ken, (2004). Bullying in Schools: How Successful Can Interventions Be? Cambridge University Press, New York. 13-34.
- Wong, Dennis, S. W., (2004). School Bullying and Tackling Strategies in Hong Kong. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*. 48, 537-553.